VÄLJATUNG KUI VÄLJAKUTSE

Eesti viikingiromaanid ja mälupoliitika 1930. aastatel*

LINDA KALJUNDI

Hellar Grabbi meenutab 1938. aasta üldlaulupeo ajal etendatud muistse vabadusvõitluse ainelist vabaõhulavastust „Maa vabaduse eest" nii: „Ratsanikud kihutasid väljaku ühest servast teise, sõdalased kisendasid ja jooksid rahva vahelt läbi, taprid tuhisesid, odad vihisesid ja laululaval käis armutu mõõgavõitlus, rahvarõivas naised leelotasid ja Eesti vanemad pidasid kõnesid. Poisile oli see kõik väga põnev ja rahvale meeldis" (2008: 172).[1] Militarism, rahvuslus ja etenduslikkus võtavad hästi kokku tendentsid, mis valitsesid 1930. aastate mälupoliitikat ehk minevikuga ringikäimist nii riiklikul, teaduslikul kui ka populaarsel tasandil.[2] Käesoleva artikli huvikeskmes seisab veel teinegi sõdadevahelisele ajale iseloomulik suundumus: ajalooliste sidemete rõhutamine Skandinaaviaga. Mõlemad püüdlused, eestlaste ajaloo võidukaks ja põhjamaiseks ümberkujundamise seob tihedalt ühte senisest koloniaalajaloost kaugenemise ja sellele alternatiivide otsimise soov. Koloniaalajaloo pärand ja seda seljatada püüdev mälupoliitika moodustavadki olulisima taustsüsteemi, millest lähtuvalt asutakse analüüsima 1930. aastate viikingiromaane ehk teoseid, mis näikse esmapilgul pakkuvat parimaid võimalusi rakendada ellu uue, võiduka ja põhjamaise ajaloo loomise eesmärke.

Sellele lisandub küsimus kultuurimälu meediumide eripäradest ja omavahelistest suhetest. Nagu hästi teada, sai 1930. aastate teisest poolest eesti ajalooromaani teine kuldaeg. Väide, et eesti mälupaigad rajanevad ennekõike kirjanduses loodud lugudele, on viimasel ajal sageli kõlanud ja kahtlemata põhjendatud. Jüriöö ja samuti muistse vabadusvõitluse näitel on Marek Tamm tõdenud, et „Eesti rahvuslik ajalookultuur on olnud eeskätt kirjanike kujundada" (Tamm 2012a: 65; vrd Tamm 2012b, Laanes 2012). See ei ole iseenesest üllatav – nagu Ann Rigney (2001: 53) on tabavalt osutanud, toimivad just ilukirjanduses loodud lood kultuurimälu loomisel iseäranis tõhusalt ning seda nii vormi kui ka esteetika tõttu. Esiteks on nende levitamine ja tiražeerimine suhteliselt odav ja kerge. Teiseks on romaanid ja jutustused mõjusad tänu oma poeetilistele ja narratiivsetele omadustele, nagu näiteks sündmuste sidus esitamine ja samastumisvõimalus. Kolmandaks kätkeb ilukirjandus endas võimalusi luua alternatiivseid lugusid (Rigney 2001: 53–55), mis on eriti oluline XIX sajandil esile kerkinud nn noortele, ajaloota rahvustele nagu eestlased, kellele ajaloolised allikad ei pakkunud kuigi palju kangelasi ja lugusid, millega nad oleksid võinud või soovinud samastuda (Kaljundi, Kļaviņš 2011: 430).

* Tänan heade nõuannete eest uurimisrühma „Ajalooromaan kui kultuurimälu meedium" liikmeid, eriti Piret Peikerit ning samuti Marek Tamme.

[1] Näidendi autor oli Henrik Visnapuu ja helilooja Eugen Kapp.

[2] Hea ülevaate selle peamiselt Teise maailmasõja ja totalitarismi järgsete ühiskondade minevikusuhte analüüsimisel kasutamist leidnud mõiste, nagu ka sellega paljuski sarnaste terminite „ajaloopoliitika" ja „minevikupoliitika" kohta pakub Tamm 2012d: 130–132.

Viikingiromaanide puhul ei huvita meid siiski mitte lihtsus, vaid keerukus – see, kuidas ilukirjandus võimaldab teatud juhtudel märksa paremini kui nii mõnigi teine kultuurimälu meedium vaadelda neid raskusi ja väljakutseid, mida ajaloo ümbertegemine endaga kaasa tõi. Kahtlemata ei puudunud oma paradoksid ka nendel rituaalsetel ja monumentaalsetel suurvormidel, millega Eesti ajaloo skandinaviseerimist paljuski läbi viidi.[3] Nii kujunes Eesti kui ajaloolise Põhjamaa üheks olulisemaks sümboliks Pirita klooster, mille nurgatornis lehvisid kõrvuti Eesti ja Rootsi lipp. Birgitiinide ordusse kuulunud kloostri rajamine annab tõepoolest märku ajaloolistest sidemetest Rootsiga. Kummatigi on kloostri rajatised oma monumentaalsuses – millel rajanes ka Pirita kui mälupaiga atraktiivsus (Kaljundi 2007) – mälestusmärgiks pigem siinmail elanud sakslastele, kuna u 1402. aastal rajatud klooster oli ehitatud ammu enne Rootsi aega ja suuresti Saksa ordu initsiatiivil (Kreem, Markus 2007). Ent kui arhitektuursed vormid ei pruugi selliseid mõrasid kuigi kergekäeliselt paljastada, siis viikingiromaanides üllatabki esmajoones see, kui hästi nad toovad ilmsiks, et mineviku ümberkirjutamine ei ole sugugi lihtne. See ei tähenda, et 1930. aastate mõjukaimad viikingiromaanid, millest järgnevalt peaasjalikult kõneletakse – Karl August Hindrey „Urmas ja Merike" (2 kd, 1935–1936) ning August Mälgu „Läänemere isandad" (1936)[4] – oleksid kirjandusteostena kuidagi keerulised. Küll olid nad omas ajas kahtlemata kaalukad: nende autorid olid tuntud kirjanikud, teostele said osaks suur lugejamenu, kiidusõnad kriitikutelt ja ka riiklik tunnustus.[5] Kuigi nii Hindrey kui ka Mälk osalesid innukalt 1930. aastate „võidujooksus minevikku" (Laaman 1936: 1017) ning mõlemalt ilmus ka teisi ajalooainelisi teoseid,[6] kujunesid neist ajalooromaani buumi juhtivad autorid just tänu viikingiromaanidele. Ning ehkki nõukogude perioodil olid mõlema autori teosed pikalt keelatud kirjanduse nimekirjas, võib tänu paguluses ja 1990. aastatest alates ka Eestis ilmunud kordustrükkidele pidada mõlemat romaani siiani eesti kultuurimälus ringlevaks – isegi kui nende tõsiseltvõetavuse haripunkt on ammu möödas.[7]

---

[3] Nagu nt võimsate ehitusmälestiste restaureerimine, monumentide rajamine [Gustav II Adolfi monument Tartus (1932) ja nn Rootsi lõvi Narvas (1936) (Burch, Smith 2007)] ning avalikud pidustused ja tseremooniad [Tartu Ülikooli 300. (1932) ja Pirita kloostri 500. aastapäeva (1936) tähistamine].

[4] Eesti viikingite ainelisi teoseid sündis teisigi. Neist kirjutas oma ainsas Eesti-ainelises ajalooromaanis „Viikingite jälgedes" (1936) ka noor Karl Ristikivi. Selle peategelased pole siiski sõdalased, vaid meresõitjad, kes avastavad Ameerika. Ristikivilt on ilmunud ka tuntuim Sigtuna lugude paroodia, novell „Sigtuna väravad" (samanimelises kogumikus 1968. aastal), kuid selle tegevustik Eestiga enam otseselt ei seondu.

[5] Teoste retseptsioonist annab hea ülevaate Hilve Rebane (1991). Hindrey „Urmas ja Merike" pälvis Eesti Panga auhinna (1937). Mälgule oli määratud Riigivanema auhind tema eelmise ajalooromaani „Surnud majad" (1934) eest.

[6] Mälgult oli varem ilmunud Põhjasõda kujutav romaan „Surnud majad" (1934) ning hiljem XVIII sajandist Vabadussõjani ulatuv panoraamromaan „Avatud värav" (1937); Hindrey oli ajaloo ainetel varem avaldanud jutustuse „Vikerlased" (novellikogus „Armastuskiri", 1933) ja hiljem muistsest vabadusvõitlusest jutustava diloogia „Loojak" (1938).

[7] ENSV-s peeti Hindrey teoseid nõukogudevastaseks ja Mälgu raamatute uustrüki välistas esialgu tema põgenemine Rootsi. Kokku on mõlemast viikingiromaanist ilmunud neli väljaannet. „Urma ja Merikese" 2. trükk ilmus paguluses 1948., 3. tr Eestis 1990. aastal [koos esitrüki kaanekujunduse ja mõningate illustratsioonide ning Ülo Tedre (1990) järelsõnaga], 4. tr ilmus aastal 2008 (Eesti Päevalehe ja Ajakirja Akadeemia „Eesti loo" sarjas, koos Tedre juba varem ilmunud järelsõnaga). „Läänemere isandate" 2. trükk ilmus paguluses aastal 1951, kusjuures Mälk lühendas selle jaoks romaani veerandi võrra ja mahendas

Neid teoseid järgnevalt analüüsides võetakse niisiis ette omamoodi walterbenjaminlik katse lugeda võidukat ajalugu vastukarva. Olles mõjutatud Esimesest maailmasõjast ja natsionaalsotsialismi esiletõusust Saksamaal, kritiseeris Walter Benjamin oma kuulsas essees „Ajaloo mõistest" (1940) XIX sajandi historitsistlikku traditsiooni, mille valikukriteeriumid eelistasid „võitjate ajalugu". Ta kutsus üles „sugema" ajalugu „vastukarva" ning otsima üles nimetute ohvrite ja rõhutute mälu (Benjamin 2010: 172). Nagu järgnevalt selgub, on see ülesanne 1930. aastate Eesti kontekstis siiski mitmetahulisem. Oli ju Eesti ajaloo rahvuslik versioon varasemalt samastunud just rõhutute ja nimetutega – toimides teatud mõttes vastumäluna baltisakslaste domineerivale „võitjate ajaloole". Nüüd aga, üritades võtta üle või imiteerida võitjate hegemoonilist minevikuversiooni, soovis see ohvrikogemuse kõrvale jätta. Ehk nagu tõdeb Benjamin: „Need, kes parajasti valitsevad, on aga kõikide nende pärijad, kes on kunagi võitnud. ... Kõik, kes kuni tänase päevani iial on võidule jõudnud, marsivad kaasa triumfikäigus" (Benjamin 2010: 172). Küsides selles uues ajalooversioonis välgatavate mõrade, lõhede ja ebakindluse järele, seostab siinne käsitlus need rõhutute mälestuse tagasituleku ning samuti kolonialismi pärandi peegeldumisega ilukirjanduses.[8]

Võiduka ja põhjamaise mineviku poole

Viikingiromaanidele lõi niisiis soodsa ootushorisondi 1930. aastate teisel poolel, riigirahvusluse kõrgajal Eesti mälupoliitikas toimunud märkimisväärne taktikamuutus. Kui varem oli eestlaste ideoloogiline sõnum rajanenud ebaõiglaselt vallutatud ja orjastatud, kuid suure muistse kultuuripärandiga rahva moraalsele üleolekule, siis nüüd sooviti seda riiklikul, teaduslikul ja populaarselgi tasandil üha enam asendada võidukate narratiividega. Pole üllatav, et seeläbi tõusid mäletamise keskmesse just sõda ja sõdalased. Eesti ajaloo põhisündmusteks said Vabadussõda ning nn muistne vabadusvõitlus, mida sageli käsitleti kahe osana ühest ja samast – lõppkokkuvõttes võidukast – sõjast, mille eesmärk oli rahvusriiklik iseseisvus.[9] Sellega ei kaasnenud mitte üksnes ajaloo üldine militariseerumine, vaid ka orienteerumine võitudele, mille üheks iseloomulikumaks näiteks on vaidlused Jüriöö ülestõusu kui ikkagi kaotatud lahingu mälestamise ümber (Tamm 2012a: 70–72).

Teiseks viikingite esiletõusu soosivaks teguriks olid juba mainitud püüded Eesti ajalugu skandinaviseerida. Noores vabariigis oli Skandinaavia orientatsioon tugevalt esindatud – selle üheks tuntumaks näiteks on geograaf Edgar Kanti käibele toodud Baltoskandia mõiste.[10] Ehkki põhjamaiste sidemete tugevdamise soovi juures mängisid rolli ka julgeolekupoliitilised kaalutlused

mõneti ka ideestikku. 3. tr ilmus Eestis 2000. ning 4. trükk 2008. aastal [samuti „Eesti loo" sarjas, koos Ain Mäesalu (2008) järelsõnaga].

[8] Kolonialismi märkide avaldumisvormide analüüsimisele kui ühele perspektiivikamale postkoloniaalse teooria rakendamisvõimalusele Eesti ainese puhul osutab ka Tiina Kirss (2001: 677). Vt ka Piret Peikeri artiklit käesolevas erinumbris.

[9] Muistse vabadusvõitluse ja Vabadussõja ühtepõimise kohta vt Tamm 2012b; Kaljundi, Kļaviņš 2011: 431–436; Selart 2003. Vabadussõja kujundamisest Eesti ajaloo kulminatsiooniks ja erinevate kultuuriliste meediumite rollist selles vt Brüggemann 2003.

[10] Algselt pakkus termini välja Sten De Geer. Eesti-Rootsi regionaalse diskursuse arengut sõdadevahelisel ajal on hiljuti põhjalikult analüüsinud oma magistritöös Mart Kuldkepp (2010).

(Jaanson 1990), võib samavõrd oluliseks pidada mälupoliitilist dimensiooni ning soovi ehitada kaitsevall Vene ja ennekõike Saksa koloniaalajaloo vastu. Kõnekalt on sarnane Skandinaaviale lähenemise tendents nii mineviku kui oleviku perspektiivis esindatud ka sõdadevahelises Läti vabariigis (Misāns 2008: 188). Igipõliseid Skandinaavia-sidemeid asuti rõhutama arheoloogia ja kunstiajaloo uurimisel ning mälestiste heakorrastamisel. Ajaloolist narratiivi korrastavate printsiipidena omandasid valitseva positsiooni idee „vanast heast Rootsi ajast" ja selle väiksem veli, „vana hea Taani aeg".[11] Kuna viikingiromaanid seovad Eesti ajaloo ennekõike Rootsiga, siis huvitab meid esmajoones kujutelm kuldsest Rootsi ajast, mida eesti ajalookirjutuses oli hakatud populariseerima juba XX sajandi alguses (Reiman 1908, 1916).[12] Kuigi see idee seostub tugevalt kriitikaga kohaliku Saksa ülemklassi vastu, on „vana hea Rootsi aeg" ilmekas näide selle kohta, et ideoloogilisest vastandumisest hoolimata võtsid eesti rahvuslased baltisaksa ajalooversioonist üle palju rohkem elemente, kui me oleme harjunud arvama. Teatavasti pärineb tugevalt Rootsi-meelne (ja luterlik) hoiak juba XVI ja XVII sajandi ajaloolastelt, iseäranis Balthasar Russowilt[13] ja Christian Kelchilt, kelle kroonikates peegeldub kaasaegse Liivimaa ülemklassi poolehoid Rootsile. Toonane svekofiilsus juurdus baltisaksa historiograafias ja kandus hiljem üle eesti rahvuslikku ajalookirjutusse.

Võib oletada, et kujutelm kuldsest Rootsi ajast pakub teatavat kergendust ajaloopildis, mida muidu painab pikk, 700-aastane orjaöö – vahepealne välgusähvatus pimeduses võimaldab väikest hingetõmbeaega, mis ei lase koloniaalajaloo pingel liiga suureks kasvada. Et alternatiivide järele oli vajadust, sellele osutab XIX ja XX sajandi vahetusel eesti rahvuslikus ajalookirjutuses jõuliselt esile kerkinud Soome-seoste rõhutamine – ehkki kõnekalt pärineb ka Eesti-Soome keelesugulusele rajaneva ühtekuuluvuse idee baltisaksa autoritelt (Põldvee 2013). Kummatigi eelistati sõdadevahelisel ajal pigem Rootsi orientatsiooni. Ühelt poolt tõi see eestlaste ajalukku suurriikliku üleolekutunde: esile tõsteti teemasid, mis seostusid Rootsi paremusega nii võimu kui ka vaimu vallas – ehk peaasjalikult sõdades, maa administreerimisel ning ülikooli- ja rahvahariduses. Teisalt kätkes see endas tõsist probleemi: varjatud koloniaalajalugu. Nagu osutatud, oli Eesti mineviku *Skandinavisierung* atraktiivne paljuski seetõttu, et see võimaldas eemalduda Saksa ja Vene ehk viimaste koloniseerijate pärandist.[14] Rootslased aga on „vana hea Rootsi aja" skeemis kaotanud pea kõik koloniseerija negatiivsed omadused. See tekitab küsimuse: kas kolonialismi pärandist on sellise tehingu kaudu võimalik üle saada? Tuleme selle juurde viikingiromaane analüüsides veel tagasi, oletades, et neid võib seostada sooviga põhjamaastada ka eestlaste kõige vanem ajalugu ja ühtlasi kasutada ära Skandinaavia mineviku üht kõige atraktiivsemat osist.

---

[11] „Vana hea Taani aja" puhul mängib veelgi suuremat rolli selle lühidus (Taani ülemvõim Põhja-Eestis kestis 1237–1346) ja allikate vähesus, mis võimaldavad Taani valitsusaega kujutada suuresti imaginaarse alternatiivina Saksa koloniaalvõimule. Siinse erinumbri kontekstis võib lisada, et Taani utoopia leidis oma täiuslikuma väljenduse siiski alles kahes XX sajandi lõpu ajalooromaanis, milleks olid Bernard Kangro „Kuus päeva" (1980) ning Jaan Krossi „Väljakaevamised" (1990).

[12] „Kuldse Rootsi aja" idee genealoogia kohta vt Laidre 1994; Kuldkepp 2013.

[13] Balthasar Russowi mõju kohta kohalikule ajaloomälule vt ka Juhan Kreemi artiklit käesolevas erinumbris.

[14] Mõistagi ei saa sakslasi pidada koloniseerijateks mitte riiklikul tasandil, vaid seoses saksakeelse ülemklassi pikaajalise domineerimisega Eesti aladel.

Ilmselgelt evib eesti oma väike „valküüride lend" ka laiemat tagapõhja, peegeldades viikingite rahvusvahelist populaarsust, mis oli saanud alguse juba XVIII sajandil ning muutunud XIX sajandil lausa suurmoeks. Nii osutab nende omaksvõtmine hästi, et eesti rahvuslik minevikuloome sõltub kuvanditest ja vormilistest väljendusvahenditest, mida rahvusvaheline repertuaar pakub. Tühjalt kohalt ei pidanud viikingiromaanide autorid alustama ka kohaliku kultuurimälu plaanis. Eestis oli viikingite kodustamisel mänginud juhtrolli XX sajandi alguse noor rahvuslik kunst. Selle tuntuimaks näiteks on Nikolai Triigi triptühhon „Lennuk" (1910), mis näitab Kalevipoega seilamas viikingilaeval. Siinjuures tuleb Skandinaavia, eriti Norra rahvusromantilise kunsti mõjude kõrval rõhutada ka Vene eeskujusid. Eraldi väärib esiletõstmist Triigi ja mitmete teiste eesti rahvusromantiliste kunstnike õpetaja Nikolai Roerich, keda viikingiajastu tugevalt paelus.[15] Kuigi viikingiromantika toob rahvusromantilisse kunsti terve hulga lahingustseene ja tubli annuse sõjakust (Levin 2010: 111), siis esmajoones saab eesti viikingite kunstilistele kujutistele tunnuslikuks laeva motiiv,[16] mis oli viikingite sümboliks mõistagi ka rahvusvahelises plaanis. Kõnekalt kohtab seda isegi Noor-Eesti III albumi kaanel (autoriks taas Triik), kuigi üldiselt seostatakse seda liikumist minevikuromantika seljatamisega. Viikingilaeva kujutise populaarsus jätkus Eesti Vabariigi ajal ja levis laialt tarbegraafika, näiteks Peet Areni kujundatud viikingilaeva kujutisega postmarkide (1919–1922) vahendusel. Arvestades, et kohalik kultuurimälu ei sisalda üldiselt kuigi palju ajaloo visualiseeringuid ja seetõttu omandavad olemasolevad kujutised suure kaalu,[17] võib viikingite kestvat visuaalset kohalolu pidada iseäranis mõjusaks. Sõdadevahelisel ajal ei sündinud kuigi palju suuri ajaloopilte, kuid kõnekalt kasutab üks väheseid erandeid samuti viikingite motiivi. Nimelt plaaniti Kadriorgu rajatud presidendi kantselei hoone (1937–1938) koosolekusaali külgseinale kududa Arne Mõtuse kavandi järgi suur piltvaip, mis kujutaks Eesti muistseid vanemaid viikingite saadikuga lepingut sõlmimas (Kalm 2010a: 374). Lisaks olid eesti viikingid noores rahvuskultuuris kohal ka etendatuna: 1928. aastal tuli esimese eesti ooperina Estonia teatris menukalt lavale Evald Aava „Vikerlased", mida kanti Hanno Kompuse esmalavastuses ette 22 korda, tolle aja kohta ebatavaliselt palju (Mikk 1999). Voldemar Loo libreto rajanes Karl August Hermanni jutustusel „Auulane ja Ülo" (1887), mis oli esimesena viikingite teema eesti ilukirjandusse toonud. Nii loo kui ooperi võtmesündmus on eestlaste rünnak Sigtuna vastu 1187. aastal. Ka Hermanni jutustuse ja veelgi enam Sigtuna juurde tuleme järgnevalt tagasi.

Tervikuna on eesti viikingid hea näide selle kohta, et ajaloomälu tuumaks olevad sündmused, tegelased ja paigad sünnivad enamasti erinevate meediumide koostöös. Ann Rigney (2005: 20) sõnutsi luuakse kultuurimälu „tagasipöördumise abil, külastades neidsamu kohti, korrates neidsamu lugusid". Teisisõnu tagab kultuurimälus ringlevate nähtuste, tegelaste ja sündmuste tä-

[15] Roerich õpetas Peterburi Kunstide Edendamise Seltsi joonistuskoolis, kus lisaks Triigile õppisid ka Aleksander Uurits, August Jansen, Jaan Vahtra ja Peet Aren (Levin 2010: 111–112).

[16] Viikingilaeva motiiv levis graafikast (Aleksander Uuritsa „Laulik", 1912) õli- (Väiko Tuule „Lennuk", 1915) ja seinamaalini (Peet Areni „Viikingite meresõit" Kalevi seltsimajas).

[17] Heaks näiteks selle kohta on ka Friedrich Ludwig von Maydelli baltisaksa vaatenurgast ning Saksa romantismi võtmes loodud ajaloopiltide mõju eesti kultuurimälule (Kaljundi jt 2013).

henduse tõhususe mäletamistoimingute korduv sooritamine ning ühe ja sama minevikunähtuse taasesitamine erinevates meediumides. Viikingite puhul on liiklus toimunud ennekõike visuaalkultuuri ja ilukirjanduse vahel, mis on Rigney sõnutsi kõige tõhusamad meediumid (Rigney 2005: 20). Veelgi enam, eesti viikingiromaanid jätkasid viikingite visuaalse kujutamise traditsiooni: seda tänu nii „Urma ja Merikese" kui ka „Läänemere isandate" rohketele illustratsioonidele, mille autoriks oli mõlemal juhul Peterburis õppinud kunstnik Eduard Järv. Järv illustreeris mitmeid rahvust loovaid teoseid, sealhulgas paljusid 1930. aastate juhtivaid ajalooromaane.[18] Kõrvalepõikena väärib mainimist, et tema kujundatud oli ka 1930. aastate lõpul ülimalt populaarseks ja Pätsu ajale omamoodi emblemaatiliseks saanud viikingilaeva kujutisega sõlg (Kalm 2010b: 601), mis viitab veel kord tarbekunsti rollile viikingite pideva vaateväljas hoidjana. Kuna illustratsioone ei ole hilisemates väljaannetes enam kasutatud, vähemalt mitte täies mahus, siis võib kergesti unustada, kuivõrd oluline oli toonase ajaloolise ilukirjanduse jaoks seos ajaloo visualiseerimisega. Hindrey ja Mälgu teoste puhul loovad mitmed Järve illustratsioonides kasutusel olnud motiivid, eriti ohtralt kasutamist leidev laevakujutis, seose kultuurimälus juba olemasoleva eesti viikingite kuvandiga. Kaanel ning illustreeritud päis- ja vahetiitlitel seilavad laevad juhatavad visuaalselt sisse mõlema romaani ja enamiku nende peatükke. Sümbolstaatuse omandavad laevad ka tekstisiseselt, ilmudes nähtavale mõlema romaani avaridades.

Kuigi eelnevalt on rõhutatud eri meediumides loodud kujutiste üksteist vastastikku toetavat rolli, mis aitab kinnistuda kujutelmal eesti viikingitest, siis ei tähenda see, et taasesitamist tuleks mõista mehhaanilise kopeerimise ja juba olemasoleva tähenduse tiražeerimisena: iga taasesitus kannab tähendust edasi, aga ka kujundab seda ümber, tuues endaga kaasa uued tõlgendused ja kommentaarid (Rigney 2005: 20). Siinkohal ei jõua üksikasjalikumalt arutleda kõigi muutuste üle, mida viikingite sõnaline taasesitamine paratamatult kaasa toob, kuid siiski joonistub järgnevalt välja märkimisväärne teisenemine, mille eesti viikingid piltidelt mahaastumisel läbi teevad.

„Urmas ja Merike" ning „Läänemere isandad" kui 1930. aastate ajalooromaanid

Tuleb möönda, et vormiliselt on 1930. aastate suured vikerlaste-romaanid küllaltki erinevad. Mis aga teeb peaaegu võimatuks kõneleda Mälgust ilma Hindreyta või Hindreyst ilma Mälguta, on sarnased taktikad ja teemad, mille abil nad tegelevad rahvusliku ajaloo parandamisega – nagu ka sarnased viisid, misläbi nad teevad ilmsiks selles paremas ajaloos ilmnevad mõrad.

„Urmas ja Merike: Lugu aasta tuhat ümber" on ennekõike perekonnasaaga. Selle peategelane Urmas pärineb suursugusest Soontagana perekonnast, kuid on sattunud sõjaretkel leedulaste kätte vangi. Romaani alguses avastab koju naasnud Urmas, et ta on kaotanud kõik: perekonna talu ja vara on läinud lunaraha katteks, tema noor naine ja väike poeg on surnud. Sellel, kuidas Urmas võidab tagasi ja topeldab oma ühiskondliku staatuse, rajanebki teose I osa üsna klassikaline ja ootuspäranegi süžee. Ta hangib enesele uue rikku-

[18] Järve kujundatud olid Hindrey „Loojak" (1938), Albert Kivika „Nimed marmortahvlil" (1936) ja Enn Kippeli „Meelis" (1941).

se, rajab veelgi suurema talu ja pere ning saab kihelkonna- ja maavanemaks. Ent kui romaani I osa on tõeline edulugu, kus Urmal õnnestub mängeldes kõik, mida ta ette võtab, siis II osas jääb ta uuesti oma varast ilma ja satub võõrsile – ning sedapuhku kogukonna poolt pagendusse mõistetuna. Ta soetab küll uue varanduse, kuid nüüd juba mereröövlina ehk väljaspool tunnustatud ühiskondlikke hierarhiaid. Viimaks tuleb pagendatud kangelane siiski tagasi, et päästa hätta sattunud kodumaa – ja langeb lahingus.

Mälgu „Läänemere isandate" peategelane on samuti suurvanema poeg – Alar Saaremaalt Lehholinnast. Romaan ise on aga pigem seiklusjutt maalt ja merelt. Alari tegemised pakuvad laias valikus kõiki neid ebatavalisi juhtumisi ja olustikku, mis tõusevad kõrgemale oleviku argipäevast: kangelastegusid ja kauneid naisi, imelisi pääsemisi jmt. Siiski peitub selle seiklusliku loo taga suurem eesmärk: nagu ka romaani alapealkiri „Romaan eestlaste viikingiajast" kuulutab, on selle sihiks luua pilt muistsete eesti viikingite vägevusest. Saaremaa valimine tegevuspaigaks on ootuspärane ning mitte ainult seetõttu, et Mälk oli saarlane ja seostas kodusaarega ka oma kirjanikuprofiili. Saaremaad nimetatakse eesti mereröövlite kodusaareks juba ajaloolistes allikates ning ka hilisemas eesti rahvuslikus kultuurimälus seostuvad eesti viikingid esmajoones selle saarega.

Sisult ja vormilt vastavad mõlemad romaanid üsna hästi klassikalisele, XIX sajandi ajalooromaani vormile, nii nagu Georg Lukács (1955) seda on määratlenud. Nad on vormilt eepilised ning keskenduvad suurele murrangule ehk võitlusele vanade ja uute ühiskondlike formatsioonide vahel, kujutades seda tegelaste kaudu, kelle elu muutused ümber kujundavad. Romaanide peategelased on fiktiivsed, kuid nende seiklustele pakuvad kinnitust ajaloolised isikud ja sündmused. Samuti pööravad mõlemad teosed ohtralt tähelepanu mineviku olustiku, iseäranis rahvakultuuri võimalikult üksikasjalikule kujutamisele. Kui üldiselt on selline totaalse retrospektiivi loomise püüdlus tunnuslik XIX sajandi klassikalisele ajaloolisele romaanile (Lukács 1955, vrd Anderson 2011), siis Eestis iseloomustab see pigem 1930. aastaid. Rahvusliku ajalooromaani esimese tõusulaine ajal oli eestlaste ajalugu puudutavaid uurimusi muidugi vähe ning detailseid kirjeldusi polnud võimalik luua – erandiks on siin Andres Saali püüdlused muistse miljöö rekonstrueerimisel. Teised autorid projitseerisid minevikku XVIII–XIX sajandi mõisaolustiku[19] või muutsid muinasaja kirjelduse tugevalt etnograafiliseks. Viimase suundumuse kohta pakub hea näite Hermanni eelmainitud jutustus „Auulane ja Ülo", milles ohtrad rahvalaulude, -tantsude ja -riiete kirjeldused loovad ühtaegu arhailise ja ajatu laulupeomeeleolu. 1930. aastatel ajalooromaani viljelenud autorite käsutuses oli aga hulgaliselt uusi käsitlusi arheoloogia, etnograafia, folkloristika ja ajaloo vallast, mida toona rahvusteadustena iseäranis soositi ja mis keskendusid programmiliselt eestlaste (*resp*. talurahva) ajaloo uurimisele (Tamm 2012c: 40–41, vrd Kirss 2008: 224). Nagu kirjanike nii oli ka teadlaste eesmärk luua võimalikult täieline kirjeldus muistsest minevikust ja selle tavadest, mida mõisteti omakorda kaasaja rahvuslike väärtuste ja kultuuri vundamendina.

Rahvuse muistse ja autentse eluviisi (re)konstrueerimisele on pööratud väga palju tähelepanu ka viikingiromaanides. Eriti Hindrey püüab anda Muinas-Eestist ja selle ühiskonna toimimisest võimalikult kõikehõlmava pildi. Et-

[19] See tendents, mis mõistagi aitas kaasaja lugejal minevikutegelastega kergemini samastuda, on iseloomulik näiteks Eduard Bornhöhele (Laanes 2012: 483).

nograafilise mõõtme omandab elukeskkonna üksikasjalik kujutamine: kirjeldamist leiavad mitte üksnes linnused ja elamud, vaid ka nende sisemus ja seal leiduvad esemed, samuti söök ja jook. Tervikuna joonistub romaanides välja suhteliselt jõukas, heaperemehelik, korrastatud maailm; selle keskmes seisab heal järjel küla, mida valvab veidi eemal paiknev linnus. Ühelt poolt rõhutab rahvuse muistse elukeskkonna kirjeldus erinevusi kirjanike kaasajast – seesugused arhailisuse märgid on vajalikud tõsiseltvõetavuse ja põnevuse loomiseks. Hoolikat rekonstruktsiooni täiendab omakorda uusvana keelekasutus, mis väljendub eriti tugevalt koha- ja isikunimedes. Mälgu romaanis esineb tegelaste kõnes sageli ka vanasõnu, samuti leidub rahvalaulude imitatsioone, mille autoriks oli kirjanik ise (Saks 1936). Teisalt juhivad kirjeldused järjepidevalt tähelepanu sarnasustele, mis võimaldavad lugejal selles muinasmaas tunda ära oma kodumaa. Kaasaegse Eestiga loovad tiheda seose taluelu ja talupoegkonna kujutamine, samuti maakondlike ja kihelkondlike piiride ja piirkondlike eripärade rõhutamine. Moodsa rahvusluse vaimus väljendavad neid igale kandile ainuomased rahvariided. Kaardistatud saavad isegi murded. Kokkuvõttes loob seesugune kirjeldus pildi rahvusterviku ühtsusest ning seda täiendavast sisemisest mitmekesisusest ehk piirkondlikest eripäradest, mis pakuvad kinnitust terviku täielisusele.

Samuti on viikingiromaanid heaks näiteks selle kohta, et igasugune mälupoliitika on lahutamatult seotud oleviku poliitika ja selle huvidega. Mõlemat romaani lugedes torkab kiiresti silma, et need ei rõhuta mitte üksnes eestlaste sõjalist võimsust ja võite, vaid ka tugeva valitsuse ja eliidi – „vanemate ja enamate" – vajalikkust. See eristab neid toonase ajalookirjutuse peavoolust, mida Hindrey ja Mälk üldiselt üritavad järgida. Teatavasti sai sõdadevahelisel ajal valitsevaks kujutelm Muinas-Eestist kui demokraatlikust protoriigist, mis harmoneerus moodsa arusaamaga ideaalsest ühiskonnakorrast, pakkus kinnitust omariikluse auväärse ajaloo kohta ja võimaldas tõlgendada noort vabariiki muistse riigi õigusjärglasena.[20] Mälgu romaanis tõuseb isanda märksõna esile nii välis- kui ka sisepoliitilises plaanis. Teos ei kuuluta mitte ainult muistsete eestlaste sõjalist võimsust, vaid toonitab hoolega toonase eliidi vägevust ja privileege, maalides muinasühiskonnast selgelt hierarhilise pildi. Hindrey Urma suhtumine on veelgi markantsem, kuna romaanis veel igati eksisteerivas muinasdemokraatias näeb ta peamist ohtu Eesti julgeolekule. Juureldes võimaluse üle koondada maakondi ja maakaitset ühise juhi või isegi kuningavõimu alla, saab demokraatia seljatamine tema peamiseks sihiks. See sarnaneb mõneti omas ajas mõjuka harrastusajaloolase Juhan Luiga (1922–1926) seisukohale, mille järgi jäi Muinas-Eesti ristisõdijatele alla just oma liigse demokraatlikkuse tõttu. Mõlemal juhul toimib see omamoodi lakmuspaberina, mis osutab, et modernse riikluse ideaale ei õnnestu minevikuga sajaprotsendiliselt ühitada: kui kaasajas on see projektsioon veel kasutatav noore riigi legitimeerimiseks,[21] siis sellega minevikus opereerimine on juba märksa keerulisem.

Samas sobivad ideed vanemate ja enamate rollist hästi Pätsi ja Laidoneri riigipöördele (1934) järgnenud autoritaarse ajastu ideoloogiaga. Oma rolli mängisid ilmselt ka kummagi kirjaniku ideelised tõekspidamised ja ühiskond-

[20] Nende ideede innustunuim ja mõjukaim eestkõneleja oli toonane juhtiv õigusteadlane, poliitik ja minister Jüri Uluots.

[21] Nii mängis ka Uluotsa nägemuses olulist rolli idee, et muinaseestlased eelistasid sõdimise asemel lepinguid ja diplomaatiat.

lik roll. Kui Mälk oli üks poliitiliselt kõige enam soositud kirjanikke, pälvides erilise tunnustuse märgina riigilt talu, siis Hindrey kujutas endast vastuolulisemat figuuri. Ühelt poolt oli ta igipõline boheemlane ja maailmarändur, teisalt loomupärane konservatiiv, kelle eluvaates ja loomingus evisid tähtsat kohta aumõiste ja aristokratism (Hinrikus 2010). Ajastuspetsiifiliselt võib demokraatia vastustamise taga aga täheldada veelgi ulatuslikumat muutust, mis võiks anda märku katsest läheneda n-ö võitjate ajaloole. Sest koos unistusega feodaalsest Eestist tõstsid viikingiromaanid kilbile väärtused, millele varasem, valgustuse keskaja kriitikale tuginev rahvuslik ajalooversioon oli vastandunud. Seega võiks seda tingimisi nimetada eemaldumiseks valgustuse pärandist, mis, nagu hästi teada, oli loonud eeldused eesti rahvusluse ja rahvusliku ajalootõlgenduse tekkele ülepea (Undusk 1997). Veelgi enam, kõige radikaalsema ja mõjukama Balti valgustaja Garlieb H. Merkeli (1798: 248–249) sulest pärineb algselt ka idee muistsete eestlaste demokraatlikust ühiskonnakorraldusest, mida ta ajastuomaselt kõrvutab Antiik-Kreeka linnriikidega. Nii omandab demokraatia ideaalide väljavahetamine feodaalse keskajaga seostuvate väärtuste vastu veelgi märgilisema tähenduse. Mälk ja Hindrey sooritavad sarnase tehingu nagu baltisaksa ajaloomälu loojad XIX sajandil, kes mitte üksnes ei kasutanud hiilgavalt ära romantismile omast keskajavaimustust, vaid ühtlasi pöörasid otsustavalt selja valgustajatele.

Selle kõrval ei saa välistada, et säärases tugeva juhi ihaluses peegelduvad laiemaltki ajastule omased muutused. Nimelt tärkas huvi feodaalse riigi vastu 1930. aastatel mujalgi, jõudes äärmuseni *Führeri*kultust kultiveerival Saksamaal. Selle mõjul muutus tuntavalt ka nägemus keskaegsest riigist (Althoff 1990: 5 jj): institutsioonide ja seaduste arengu asemel asuti rõhutama isiklikke alluvussuhteid ning valitsejate erilist rolli. Mõistagi haakus tõlgendus, mille kohaselt olid igal indiviidil valitseja ees isiklikud kohustused, hästi kaasaegse poliitilise eliidi huvidega. Lisaks oli arusaam niisugustest liitudest eripäraselt maskuliinne. Tuleme viimase märksõna juurde veel tagasi, kuid olgu siinkohal tõdetud, et ka eesti viikingiromaanid näevad olulisima ühiskondliku jõuna meestevahelist solidaarsust. Idee riigist kui meesliidu loomingust oli samuti tugevaimalt esil Saksamaal, ehkki see ei pääsenud kunagi ainuvalitsevaks (Koshar 2000: 137). Ülaltooduga ei soovita öelda, nagu oleksid eesti viikingiromaanid kuidagi spetsiifiliselt natsionaalsotsialistlikud, vaid osutada nende seostele laiemate mentaliteedimuutustega – nagu ka tõsiasjale, et eesti kultuurimälu arenguid tasub alati vaadelda laiemal taustal.

Teiseks aja märgiks on romaanide võiduhimulisus. Selles aspektis oli ilukirjandusele antud ülesanne võrdlemisi keerukas – seda nii eesti ajalooromaani kui ka rahvusliku kultuurimälu plaanis üldisemalt. Nagu on hästi näidanud Jeffrey K. Olick (1994), ei mõjuta mineviku mäletamist mitte üksnes olevik, vaid ka sellesama mineviku varasema mäletamise ajalugu. Ehk nagu on tõdenud Ann Rigney, ei ole ajalookirjutuse alguspunkt mitte vaikus, vaid see, mis on varem juba öeldud, ning ka revisionistlikud tööd on intertekstuaalselt seotud nende kirjutistega, mida nad soovivad kõrvale heita (Rigney 1992). Alates Eduard Bornhöhe ja Andres Saali teostest on eesti ajaloolise ilukirjanduse keskmes seisnud suur ühiskondlik muutus, nagu klassikalisele ajalooromaanile kohane. Samas tekitab ristisõdade ja kolonisatsiooniga kaasnenud murrangu tõlgendamine katastroofina võtmelise erinevuse eesti varaste ajalooromaanide ning XIX sajandi suurte rahvuste ajalooromaanide vahel,

mille allhoovuseks on „tugev progressinarratiiv" (Anderson 2011). Selle asemel sisaldab eesti ajalooline ilukirjandus endas jõulist kuld- ja kangelasajastu kaotamise narratiivi, mis kerkib esile juba esimeses eesti rahvusliku ajaloo manifestatsioonis, kunsteeposes „Kalevipoeg" (1862).

Võiduka ajaloo loomine eeldas niisiis eesti ajalooromaani olulist ümberkujundamist. Olukorra muutis veelgi keerulisemaks rida teisi probleeme. Esiteks, eesti ajaloo rahvuslikku versiooni vaevab võitude vähesus: suurem osa selle kangelaslikke hetki seostub kaotatud võitlustega. 1930. aastate tähtteosed võtsid kiiresti kasutusele peaaegu ainsad võidud, mida rahvuslikul kaanonil pakkuda oli: Vabadussõja ja Ümera lahingu.[22] Võitude vähesusele lisandub kohe teinegi kitsaskoht: isegi kui Vabadussõja võit annab tähenduse ka kõigile minevikus osaks saanud kaotustele ja võimaldab vaadelda neid osana samast, lõppkokkuvõttes võidukast võitlusest, siis jääb nende kahe võidu vahele ikkagi suur, 700-aastane tühimik. Ning see tühimik ei ole tegelikult muidugi tühi, vaid pilgeni täis kolonialismi pärandit. Sellega seoses näikse viikingiromaanid pakkuvat välja vägagi kavala lahenduse: nad asetavad oma tegevustiku eelkoloniaalsesse aega. Nii viivad nad lõpule suundumuse, mida võime eesti ajalooromaani juures täheldada selle algusaegadest peale: juba Andres Saali omas ajas mõjukas ristisõdade aineline triloogia ei edene pärast esimesena avaldatud osa, kus on ära kasutatud ristisõdade algusesse jäävad võidud, ajaliselt mitte edasi (ehk vältimatu allajäämise poole), vaid tagasi, sügavamale muinasaja poole.[23]

Nagu Tiina Kirss (2008: 216) on seoses Hindrey ja Mälguga osutanud, näib pilgu pööramine eelkoloniaalsele muinasajale kätkevat endas lubadust luua tõhusaid vastunarratiive koloniaalsele alandusele: eelkoloniaalne kuldajastu võiks olla „aseaine, mis kompenseerib nii retooriliselt kui ideoloogiliselt hilisemaid komplekse, mis seostuvad alaväärsuse, marginaalsuse ja subalternsusega". Kirsi sõnutsi (2008: 219) on eesti ajalooromaani kahe kõrgaja, XIX sajandi lõpu ja 1930. aastate vahel leidnud aset „metanarratiivne nihe". Kui XIX sajandi eesti rahvuslased võitlesid koloniaalajaloo mallide vastu, siis 1930. aastate viikingiromaanid näivad vastandumise pingest justkui vabad olevat: „julgelt ja enesekindlalt kuulutavad nad ühe rahva uhket, autonoomset eksistentsi nende võimu kõrghetkel" (Kirss 2008: 219).

Siiski ei pruugi kolonialismi pärandist sel moel olla kerge mööda pääseda. „Läänemere isandad" kujutab selle kohta iseäranis head näidet, nagu on osutanud ka Kirss (2008: 222). Romaani avapeatükis, mis kannab kõnekat pealkirja „Ohutuled", teevad teose kollektiivsed peakangelased, saarlased kaubaretke Väina jõele. Ükskülas on nad tunnistajaks Saksa kaupmeeste ja misjonäride saabumisele liivlaste asualadele ning kuulevad ühtlasi, et liivlased ja sakslased on sõlminud lepingu. Seega, Mälgu justkui eelkoloniaalsed kangelased satuvad kohe tegevustiku alguses silmitsi koloniaalse Liivimaa alusnarratiivi – ehk Henriku Liivimaa kroonika 1180. aastatesse paigutuva avastseeniga, mis evis sümboolset väärtust nii kohalikus koloniaaldiskursuses kui ka konkreetsemalt XIX sajandi baltisaksa ajaloomälus (vt Henriku Liivimaa kroonika

[22] Vastavalt Albert Kivika „Nimed marmortahvlil" (1936) ja Mait Metsanurga „Ümera jõel" (1936).

[23] Vrd Nirk 1966: 487. Tegevustiku kronoloogiat arvestades järjestub Saali triloogia järgmiselt: „Aita" (1891), „Leili" (1893), „Vambola" (1889). Eesti ristisõdu puudutab ainsana „Vambola", kuna aga „Aita" ja „Leili" kujutavad sellele eelnenud liivlaste võitlust ristisõdijate vastu.

I.2, aga ka I ja II raamat üldisemalt). Kangelasajastu ei ole veel lõppenud, romaan ei ole veel õieti alanudki, aga kolonialismi vari on juba kohal.

Veidi teisel moel on koloniaalvallutuse pärand kohal Hindrey romaanis. Kuigi tegevustik paigutub ristisõdadele eelnenud aega, vaatab teos ärevalt tulevikku, aimates koos Urmaga ette Eesti jäämist Vene ja Skandinaavia kristlike kuningriikide vahele. Nagu öeldud, näeb Urmas lahendust feodaalkorras, mis võimaldaks võimalikule sissetungile vastu panna. Vaidlused ja sisemonoloogid muutuvad peategelasele aegamööda painajalikeks, kuid lootusel ühiskonda muuta ei lasta täide minna ja peale jääb vanadesse kommetesse klammerdunud talupojarahva vastuseis. Lisaks on romaanis „Urmas ja Merike" ähvardavalt kohal ka kõige hilisem kolonisaator, Venemaa, kelle kohta Hindrey tihti kasutab penetreerivat metafoori: venelane on nagu maa sisse löödud talb. Venelasi ja eriti vene sõjamehi kujutatakse romaanis niivõrd negatiivselt, et teost võiks pidada isegi venevaenulikuks – see tendents ei ole 1930. aastate ajalooromaani puhul muuseas haruldane.[24] Vene ohuga seostuvad ka romaani II osa raamistavad ajaloolised sündmused: alguses vallutab Kiievi suurvürst Jaroslav Tark Tartu linnuse (1030). Seega toimub enamik II osa tegevustikust linnuse tagasivallutamise ootuses, mis leiab aset romaani viimastel lehekülgedel (ja ajaloos 1061. aastal). Sellega jõuab lõpule ka Urma lugu, kes lahingu käigus langeb.

Sigtuna, sugu ja staatus

Lisaks eelkõneldule toovad viikingiromaanid ilmsiks rea teisi probleeme, mis vaevavad võiduka ja sõjaka rahvusajaloo loomist. Ennekõike osutavad nad hästi, et see ei eeldanud mitte üksnes sündmuste repertuaari ja aegruumi, vaid ka ajaloolise kangelase ja tema moraalse sõnumi ümberkujundamist. Nii Hindrey kui Mälgu teoses on vägagi olulisel kohal uut tüüpi, militaarse ja maskuliinse kangelase vormimine. Ehkki ka varasemas ajalooromaanis on rahvuse kehastajaks meeskangelane, kelle kaudu on võitlus loostatud ning omandanud moraalse põhjendatuse, pööravad viikingiromaanid senisest märksa suuremat tähelepanu militaarsele maskuliinsusele. Sellele ei paku eesti varasem kultuurimälu kuigivõrd palju tuge. Oleks väär öelda, et seal ei esine üldse sõjakangelasi, ent neid ole kuigi arvukalt. Nappuse olulisim põhjus peitub eesti rahvusliku ajaloo loomise printsiipides: rahvusel, mis on ajalooliselt samastatud talurahvaga ja mille ajalugu jätab välja ülemklasside ajaloo, ei saagi olla kuigi palju ajaloolisi sõjakangelasi.[25] Ja veel vähem on seal võidukaid sõdalasi. Kahtlemata võib ka kaotatud võitlus olla vägagi kangelaslik ja kasutuskõlbulik – mõelgem vaid Kalevipoja, Lembitu ja Tasuja trio

[24] Venelaste seostamine võika vägivallaga on iseäranis omane Enn Kippeli teostele „Suure nutu ajal" (1936) ja „Kui raudpea tuli" (1938) – ehkki praegu on tuntumad kirjaniku hilisemad, tugevalt venemeelsed teosed. Eelnimetatud romaanid kirjeldavad vastavalt Liivi sõda ja Põhjasõda ning ka Hindrey romaanis „Urmas ja Merike" sarnanevad Vene sõdalaste kui barbaarse ja julma „teise" kirjeldused tihti just nimetatud sõdade kujutamise traditsiooniga.

[25] Et sõjaajaloo ja -kangelaste kasinus hakkas 1930. aastatel probleemiks kujunema, osutavad ka üleskutsed kaasata eestlaste ajalukku Saksa ordu Liivimaa haru ja Rootsi suurriigi sõjad, väites, et rahvas oli neid toetanud nii varustajate kui ka lihtsõduritena. Selle idee mõjukaim eeskõneleja oli Johann Laidoner (1938). Tänan Juhan Kreemi sellele tähelepanu juhtimast.

peale. Need eesti arhetüüpsed kangelased on kaotustest hoolimata traagilised ja heroilised. Ent eesti viikingid erinevad neist ühes olulises punktis ning see ongi ilmselt kõige radikaalsem uuendus, mille nad endaga kaasa toovad: kui traditsioonilised eesti rahvusliku ajaloo kangelased võitlevad maa kaitseks ja vabastamise eest või rahva rõhumise vastu, siis viikingid tungivad ise välja ja teistele rahvastele kallale. Ning see, et nendes romaanides ei kirjutata eestlaste ajalugu enam kaitse- ja ohvripositsioonilt, muudab moraalset sõnumit juba märgatavalt. Seega seostub eesti viikingite kõige suurem uudsus nimelt ründepositsiooni võtmise ja väljatungiga. Küsides, milliseid tagajärgi evib ühe koloniseeritud rahva jaoks kaitsesõja taktika väljavahetamine ründesõja vastu, tasuks alustada vikerlaste agressiooni kõige olulisemast sihtmärgist, juba mainitud Sigtunast. „Läänemere isandates" on Sigtuna ründamine teose loogiliseks kulminatsiooniks. Hindrey romaani on sõjakäik lisatud hoopis epiloogina, kuna see toimub umbes sada aastat hiljem kui ülejäänud tegevus. Et epiloog toimib põhimõtteliselt ka iseseisva novellina, annab märku selle hilisem iseseisev avaldamine.[26] Seda enam näitab epiloogi lisamine, et eesti viikingeid on raske konstrueerida ilma Sigtunata, isegi juhul, kui „Urma ja Merikese" lõpp tegelikult juba kätkeb ühte võidukat lahingut, võitu venelaste üle Tartu all 1061. aastal.

Esialgu võib Sigtuna retke valimine võidukate romaanide aineseks tunduda isegi liiga enesestmõistetav: see on ainuke suur eestlaste väljatung, mida rahvuslikul ajalool on välja pakkuda. Ometigi ei ole eestlaste Sigtuna sõjakäik saadaval mitte iseenesest, vaid tänu sellele, et rahvuslik kultuurimälu on ta omastanud ja sündmuse tänu pidevale kordamisele kaanonisse kinnistanud (Vallas 1990). Sama kehtib eesti viikingite kohta ülepea, kuna XIX sajandi rahvuslikel ajaloolastel tuli kõigepealt luua arusaam, et ka muistseid eestlasi võib käsitleda viikingitena. Selle ülesande muutsid keerulisemaks kirjalikud allikad, mis kujutasid eestlastest meresõitjaid tugevalt negatiivses võtmes: tuntuimad on Henriku Liivimaa kroonika teated saarlastest mereröövlite kohta. Seega pakkusid need üksnes esmast ainest, mille põhjal tuli positiivne pilt alles luua ja ühendada see toona käibel oleva viikingite kuvandiga. Selleks käidi lauale Sigtuna kaart ja kõige mõjusamalt tegi seda Carl Robert Jakobson oma esimeses isamaakõnes (1868, trükis 1870/71), mille sõjakas toon tähistas teatavasti eesti rahvusliku ajaloo loomises märkimisväärset pööret (Viires 2001: 32). Sigtuna lugu kasutas Jakobson näitamaks muistseid eestlasi vägevate sõjameestena, rõhutades ühtlasi retke kestvat mälestust. „Rootslaste suus liiguvad aga praegu veel kõiksugused juttud selle linna ärarikkumisest ja iseäranis Eestlaste vahvusest seal juures" (Jakobson 1991: 18–19). Ka järgnevates rahvusliku ajaloo kaanonit loovates tekstides mainitakse esmajoones hirmu, mida eesti sõjamehed tekitasid.[27] See motiiv lähendab neid juba oluliselt klassikalisele viikingite kuvandile, mis jätab harva rõhutamata, kui tugevalt viikingid eurooplasi kohutasid (Gurevitš 1975: 7–11).

[26] „Urma ja Merikese" epiloogi avaldas Hindrey novellikogus „Hukatus Mälaril" (1939), puhastades selle enne viidetest romaanile. Retkest Sigtunasse kõneleb teinegi Hindrey novell „Sigtuna häving" samanimelises novellikogus (1938). Sigtunale viitamine mõlema kogumiku pealkirjades annab veel kord märku teema atraktiivsusest.

[27] Jakob Hurda „Pildid isamaa sündinud asjust" ei maini Sigtunat, kuid nimetab saarlasi „kardetavateks mereriisujateks" (Hurt 1879: 7). Motiiv rändab ka ilukirjandusse, nii et Karl August Hermann (1887: 10) väidab oma Sigtuna jutustuses eestlased olevat olnud kardetud terves Põhja-Euroopas.

Kes täpselt 1187. aastal rikkale Rootsi kaubalinnale Sigtunale kallale tungisid, jääb teadmata. Eri allikad ja ajaloolased on ründajateks pidanud nii eestlasi, kurelasi, karjalasi kui ka venelasi. Eestlaste osalust Sigtuna ründamisel ei saa lõplikult kinnitada ega ka suisa ümber lükata: hiljuti on näiteks Enn Tarvel (2007) ja Ain Mäesalu (2008) pidanud seda üsna tõenäoliseks. Salapäraseks on Sigtuna vallutamise muutnud kaasaegsete allikate puudumine – vanim kirjeldus pärineb alles XIV sajandist. Samuti pole teada, kui ulatuslik linna rüüstamine oli.[28] Seesama ebaselgus paistab aga olevat ka Sigtuna hilisema tähelennu aluseks, kuna seda ei püüdnud omastada mitte ainult eestlased, vaid paljud teised rootslaste naaberrahvad – eriti need, kelle ajaloos nappis võidukaid sündmusi, nagu näiteks lätlased või soomlased.[29] Allikate vähesus puudutab muidugi viikingiperioodi üldisemalt, võimaldades eriti rahvusliku ajaloo algusaegadel paindlikumat müüdiloomet ja muutes selle perioodi alternatiivse ajaloo loomise ainesena veelgi atraktiivsemaks.

Sellest hoolimata ei saa öelda, et Sigtuna kasutamine olnuks liiga lihtne. Nagu öeldud, eeldas see harjumuspärase kaitse- ja ohvripositsiooni asendamist väljatungiga. Säärase strateegia uudsusele osutab seegi, et Hermanni jutustuses Sigtunast (nagu ka ooperis „Vikerlased") on tegemist veel tasuretkega, mida põhjendab nii ajaloo- kui ilukirjanduses levinud klassikaline naiseröövi skeem: selles loos on rootslased tunginud Eestimaale ja viinud hulga eesti neitseid Sigtunasse vangi. 1930. aastatel kätkes sõjakäigu mäletamine endas mitmeid teisigi vastuolusid. Näiteks tekib eesti rahvusliku ajaloo põhjamaastamise püüete taustal kohe küsimus: milleks rünnata ideaalset samastumise objekti, Skandinaaviat?

Ka Mälgu romaanis rünnatakse Sigtunat naise pärast, mis osutab veelkord sedalaadi võtete laiale levikule ajaloolise ainese käsitlemisel. Siiski tasuks uurida, kuidas see seletus toimib 1930. aastate viikingiromaanides välja joonistuvate sooliste suhete taustal üldisemalt. Nagu juba öeldud, on teostes loodava uue ajaloo tuumaks uut tüüpi kangelane. Nii Mälk kui ka eriti Hindrey tegelevad hoolikalt muistse ja autentse maskuliinsuse konstrueerimisega, mistõttu mõlemad teosed kujutavad endast peaaegu õpikunäidet Judith Butleri (1990) krestomaatiliseks osutunud väite kohta, et meheks saadakse ainult mehelikkuse normide pideva kordamise kaudu. Teatavasti ei sõltu Butleri järgi sugu sellest, kes me oleme, vaid sellest, mida me teeme. Selle fenomeni puhul, mida ta nimetab soo performatiivsuseks, ei sõltu tulemus mitte ühekordsest teost, vaid tsiteerivast praktikast, mis nõuab sotsiaalsete normide pidevat, igapäevast kordamist ja tsiteerimist nii kõnes kui teos (vt ka Laanes 2009). Teod, mida me peame selleks sooritama, sõltuvad niisiis sotsiaalsetest tavadest. Eesti viikingite puhul sõltusid need ennekõike arhailise, autentse maskuliinsuse kohta käivatest kujutelmadest, mida olid suuresti kujundanud romantism ja moderniseerumisega kaasnenud maskuliinsuse kriis ning mille ilmekaks näiteks on keskaegsete rüütlite kultus XIX sajandil.

Mõlemas romaanis välja joonistuv maailm on rõhutatult maskuliinne, karm ja eepiline: selles valitseb sõdalasmoraal, järjepidevus kulgeb meesliini

[28] Vt Mäesalu 2008. Igal juhul on alusetu juba Jakobsonil (1991: 19) esinev ja hiljem laialt levinud väide, et Sigtuna mahapõletamine sundis rootslasi asutama uue pealinna Stockholmi.

[29] Misāns 2008: 188. Muuseas ilmus ka Soomes 1936. aastal oma Sigtuna-romaan, Väinö Kainuu „Finnit tulevat".

pidi isadelt poegadele ja peategelaste teekonda valvavad esiisade vaimud. Samuti domineerivad mõlemas teoses sellised rõhutatult arhailised maskuliinsed tegevused nagu sõja- ja jahipidamine ning meresõit, kummastki ei puudu ka metsikus looduses rändamine (veel üks XIX sajandil esile tõusnud mehelikkuse atribuut). Urmas kehtestab end kohe romaani alguses küpse maskuliinse kangelasena, sooritades terve rea rõhutatult mehelikke tegusid (tapab karu ja tarva, taltsutab hobuse ning märgina juba tsiviliseeritumast maskuliinsusest asub juhtima linnuse ehitamist). Mälgu peategelane Alar on romaani alguses alles noor vanemavõsu, kes peab veel täismeheks kasvama, mistõttu tema puhul selguvad mehelikkuse normid õpiprotsessi käigus. Siiski ei ole suhe soonormidega kerge kummalgi juhul, vaid seda saadab alaline ärev juurdlemine selle üle, millised ikkagi on mehele sobilikud viisid. Soorollide väljajoonistumisega kaasneb pidev meheliku ja naiseliku käitumismustri vastandamine ja eristamine. Klassikaliselt seostub selle tähtsaim mõõdupuu tunnete väljanäitamisega, mida peetakse mehe puhul kõlbmatuks ka kõige äärmuslikumatel juhtudel. Emotsionaalne Alar püüdleb terve romaani vältel sõnaahtruse ja tundekülmuse poole, oma korduvate eksimustega neid norme pidevalt meelde tuletades. Urma ülesanne on aga olla uhke ükskõiksuse ideaali kehastaja, kelle võime oma tundeid ka kõige suurema ebaõnne puhul alla suruda leiab rohkesti rõhutamist. Siiski peab ka tema endale sisemonoloogides pidevalt meelde tuletama, et selleks kohustab teda tema sugu ja oht vastasel korral naiselikuna näida.

Muistse ja autentse maskuliinsuse loomist toetab naiste alistatud rolli järjekindel rõhutamine mõlemas romaanis. Tõdemus, et naiste näitamine alamana aitab rõhutada meeste ülemust, võib tunduda sama triviaalsena kui tähelepanek, et klassikalised rahvuslikud ajalood on kirjutatud meeste perspektiivist. Siiski hakati naistele ajaloos aktiivsemat rolli omistama nimelt sõdadevahelisel perioodil (Malečková 2008: 186–191), mis mõistagi seostub naiste muutunud ja laienenud ühiskondliku rolliga. Seda enam tasub pidada tähenduslikuks viikingiromaanide suurt tähelepanu soolistele rollidele ja erinevustele – seda just sõjakat, ründavat tüüpi maskuliinse kangelase uudsuse ja sellest johtuva võimaliku ebakindluse tõttu. Nii tõusevad mõlemas romaanis jõuliselt esile paljud teemad, mis aitavad rõhutada naiste soopõhist alaväärsust. Sageli tehakse juttu vastsündinud tüdrukute metsaviimisest. Juba neiuikka jõudnutega seoses rõhutatakse nende madalamat positsiooni paarisuhetes, kuna naiste „tõmbamine" ja ostmine nii kaasaks kui orjaks on mõlemas romaanis sagedane motiiv.[30] Samavõrd oluliseks muistse maskuliinsuse loomise vahendiks on polügaamia rõhutamine, seda iseäranis „Urmas ja Merikeses". Väiteid eestlaste mitmenaisepidamise kohta leidub juba keskaegsetes materjalides ja Hindrey kaasajaks olid need kinnistunud nii ajalookirjutuses kui ka kultuurimälus laiemalt. Siiski on seda võimendatud tähelepanu, mis teemale tema romaanis osaks saab, raske mitte pidada kõnekaks. Nii on naiste arv „Urmas ja Merikeses" üheks olulisemaks peategelase staatuse tõusu markeriks. Veelgi enam, Urmas mitte ainult ei oma tervet hulka naisi – kelle arv kasvab võrdelises seoses tema ühiskondliku staatuse tõusuga –, vaid ta ka ehitab igale naisele ja selle lastele oma maja. Nii hakkab tema talu viimaks

[30] „Urmas ja Merikeses" on esimeseks suuremaks seikluseks rännak Peipsi taha, et sealt endistele lindpriidele naisi tuua ehk osta. Orjatüdruku motiiv raamistab ka „Läänemere isandate" avapeatükki.

meenutama väikest küla. Säärane liiasus või topeldamine on Hindreyle üldisemalt omane: enamasti sooritab Urmas kõiki oma staatust ja mehelikkust kinnitavaid tegusid mitu korda ning evib vastavaid tunnusmärke rohkem kui ühes eksemplaris.

Samas käib see liiasus käsikäes teatud ambivalentsusega. „Urmas ja Merikeses" avaldub see kõigepealt juba seoses romaani alguses figureerivate lindpriidega. Kirjeldused selle metsade taga paikneva, loomanahkadesse rõivastunud sõjameeste ja küttide kommuuni elust viivad maskuliinsusega seonduvad kujutelmad äärmuseni ning osutavad ühtlasi nende ülevõimendamises peituvale tupikule. Veelgi paremaks näiteks on romaani teine peategelane, Merike ehk Urma n-ö peanaine. Nimelt on Merikest defineerivaks tunnuseks mehelikkus. Ta on „mehe ette" tüdruk ja naine, keda iseloomustab rida maskuliinseid iseloomujooni (uhkus, isemeelsus, rahu, oma üleoleku tunnetamine jne), oskusi (relvade käsitlemine) ja eluvalikuid (vallalisenagi elab ta omaette talus, teeb ise Urmasele ettepaneku paari heita). Mehelikud omadused laienevad isegi tema füsioloogiale: Merike on „tiheda lihaga" (Hindrey 1990: 37). Ühelt poolt osutab tema tegelaskuju niisiis, et tõsiseltvõetavuse saavutamiseks peab olema mehelik, kuid teisalt seab ta seeläbi kahtluse alla mehelikkuse normide soopõhisuse.

Üldiselt aga toimivad naised nendes romaanides muistsete kangelaste maskuliinsetele väärtustele kinnitust pakkuval moel. Konservatiivsele ilmavaatele kohaselt hoolitsevad nad koduse majapidamise, toidu, riiete, laste ja külaelu järjepidevuse eest, evimata ühiskonnaelus aktiivset rolli. Mõlemas romaanis prevaleerivale militaarsele meestemaailmale loovad tausta panoraamsed külade kirjeldused, mille taustal figureerivad heledapäised lapsed ja naised. Naiste osaks on olla ka turvaline publik, kuulata ja imetleda: näiteks leidub „Urma ja Merikese" alguses ilmekas stseen, kus meeste seltskonna keskele paigutatud laulik laulab meeste tegudest võõrastel randadel ja sõjatandritel, kuna naised ja lapsed kuulavad vaikselt ukseavas, passiivses ja tõrjutus, kuid ometi vajalikus rollis (Hindrey 1990: 17).

Siiski kehtib see vaid eesti naiste kohta. Võõrad, Skandinaavia naised kätkevad endas potentsiaalset ohtu.[31] See tuleb eriti hästi ilmsiks „Läänemere isandate" puhul. Romaani alguses saadetakse noor peategelane Sigtunasse, et ta õpiks maailma tundma. Sigtunas näeb Alar maailma, ennekõike aga kaunist Rootsi neidu Gylat, kellesse ta mõistagi armub. Ent Gyla põlgab Alari ära – seda tema eesti päritolu tõttu. Soov Gyla uuesti üles otsida on üks põhjuseid, miks Alar viib saarlased Sigtunat ründama. Niisiis on tegemist vastupidise motiiviga kui „Auulases ja Ülos": nagu öeldud, siis seal ründavad eestlased Sigtunat soovist vabastada vangistatud eesti neiud. Alari retke eesmärk aga ongi naiserööv. Mälgu romaanis leiab Alar Gyla tõesti uuesti üles ja vangistab ta kui nüüd juba oma tulevase orja. Ent Alari eestlasest pruut, kes on salaja rünnakule kaasa tulnud, vabastab Gyla (sama salaja), kartes, et muidu võib Alar temasse jälle armuda. Gyla põgeneb, kuid saab selle käigus surma. Ühe melodraama jaoks on see muidugi üsna tüüpiline lõpp. Ent Gyla surmal on oluline tähendus ka eesti kangelase kui sellise jaoks, kuna see peab taastama Alari üleoleku nii mehe kui eestlasena.

[31] Omaette fenomeniks on mõlemas romaanis ida poolt pärinevate naiste alaväärseks pidamine.

Samas suunas näib osutavat ka Gyla orjastamine. Orjastamise unistuse kohta pakub veelgi paremaid näiteid „Urmas ja Merike", kus Skandinaavia naised esinevad üksnes eesti meeste orjadena. Üldisemaltki näitavad mõlemad romaanid meelsasti eestlasi orjapidajatena, mis toimib justkui teatud kompensatsioonina pika orjaöö eest.[32] Nii leidub Urma paljude naiste seas ka üks tasane Skandinaavia orjanaine. Veelgi enam, sarnane paar korrastab Hindrey versiooni Sigtuna ründamisest. Hindrey ei selgita sõjakäigu põhjuseid ja vaatab seda hoopiski ühe rootslase silme läbi. Retke lõpuks saame aga teada, et üks eesti sõjamees on sellesama rootslase naise vangistanud, ta Eestisse toonud ja see naine on talle palju lapsi sünnitanud. Mõlemal juhul ei toimi võõras naine enam iha ja ärevuse objektina ega seisusliku ja koloniaalse ebavõrdsuse meeldetuletajana, vaid on allutatud nii (eestlasest) mehele kui oma põhifunktsioonile: sünnitada uusi sõjamehi.

Neid paare, iseäranis Alari ja Gyla lugu võiks vaadelda ka abielu kui utoopia skeemi taustal, mille on välja pakkunud Jaan Undusk (1995; 2013). Osutades, kuivõrd oluline on eesti kirjanduses mesalliansi teema, mis seostub enamasti teostumatu abieluga eesti mehe ja baltisaksa aadlikust naise vahel, seostab Undusk selle sotsiaalse utoopiaga. Eneken Laanes (2012: 492–493) on seda tõlgendust Bornhöhe „Tasuja" näitel veelgi laiendanud, näidates, kuidas XIX sajandil on mesalliansi motiiv rakendatud (ajaloo)romaani kui rahvust ehitava žanri teenistusse. Näiliselt pakuvad Mälk ja eriti Hindrey varasematele, luhtunud mesallianssidele välja alternatiivi. „Urmas ja Merikeses" saab abielu teoks lausa kahel korral, kusjuures võõra ja kõrgema päritoluga naine (potentsiaalne ohu ja ärevuse allikas) on siin eesti mehele täielikult allutatud kui tema ori. Siiski näivad mõlemad versioonid kasvavat välja sarnasest pinnasest ja jõudvat tupikusse. Esimesel juhul jääb utoopiaks abielu (ehkki armastus on olemas), teisel ehk orjastamise puhul armastus või vähemalt vaba tahe. Utoopia täitumist ehk sotsiaalse ebavõrdsuse seljatamist ei võimalda kumbki. Küll aga osutavad mõlemad skeemid probleemidele kolonialismi pärandiga toimetulemisel, valgustades koloniaalsuhte erinevaid tahke: selles mängivad kaasa nii vastastikune külgetõmme kui ka soov teine allutada ehk nii armastamise kui ka orjastamise fantaasiad.

„Läänemere isandates" haakub Sigtuna kolonialismi pärandiga seotud painete ja alandusega ka muul moel. Seda, et uhke kaubalinn ja selle asukad kujutavad juba iseenesest ohtu eesti viikingite staatusele, mõistavad peategelased kohe sinna kohale jõudes. Eestlaste häbistamine saab topeldatud, kui mitte ainult Gyla, vaid ka Sigtuna isandad kutsuvad Alarit barbariks ja paganaks, kes isegi ei peaks nende naiste kosimise peale mõtlema. Niisiis, Mälgul sunnib vägevaid eesti „mere isandaid" Sigtunat hävitama häbi ja hirm enda alaväärseks põlgamise pärast. Sigtuna rüüstamine ja Gyla tapmine evivad seega sarnast või isegi sama funktsiooni: need peavad vähemalt näiliselt kaotama ohu eesti maskuliinse-militaarse kangelase staatusele.

Staatusärevus avaldub ka „Urmas ja Merikeses". Ühelt poolt kinnitatakse Urma verega kaasasündinud suursugusust: ta on loomupärane isand, vanem ja käskija. Teiselt poolt iseloomustab peategelast ärev juurdlemine selle üle, kuidas tuleks suursugusel mehel käituda. Teades, et nii vanematel kui ka madalamatel meestel on oma talitusviisid, jälgib Urmas hindava pilguga

[32] Nii on Eesti küla panoraami kindlaks osiseks selle veerel paistvad, valdavalt võõramaiste (ja mõnikord isegi tumedanahaliste) orjade onnid (nt Hindrey 1990: 29–31).

ümbrust ja tunneb, et ka teda jälgitakse. Niisuguses ebakindluses võiks avalduda eestlaste kiire sotsiaalse tõusu pärand, millele Hindrey oli noorpõlves tunnistajaks olnud. Et suhteline jõukus ei taganud lõplikku tõsiseltvõetavust Saksa härrasrahva seltskonnas, selle kohta pakuvad muuseas ilmekat tunnistust kirjaniku memuaarid (Hindrey 2010). Samas seob Hindrey staatuse küsimuse ka oma minevikutõlgendusega. „Urmas ja Merikeses" teeb just härraks-olemine võimalikuks romaani põhiväärtuse – aktiivse, jõulise, sõjameheliku eluhoiaku. Selle antipoodi kehastab „tasane rahvas", kelle vastu Urmas tunneb üksnes põlgust. Seega satub uut tüüpi kangelane kiiresti vastuollu nendesamade vaiksete talupoegadega, kes traditsiooniliselt eesti rahvust kehastavad. Kuid samavõrd tähenduslik on ka Urmas kiiresti tekkiv lõhestatus, mis paneb ta heitlema paikse põlluharimise ja laias maailmas sõdimise iha vahel. Silmas pidades võimendatud tähelepanu Urma sõjamehelikkusele, ei näi talupidamise soov sellega kuigi hästi sobivat. Selline kompromiss muutub mõistetavamaks, kui oletame, et seeläbi üritab tegelaskuju luua silda kahe võimaliku, talurahvale ning sõjakangelastele orienteeritud ajaloolise identiteedi vahele. Ometi võiksid kaheks kistud peakangelane, nagu ka romaanis tervikuna pidevalt pinnale lahvatav pinge koduspüsimise ja maailmavallutamise vahel, esmajoones iseloomustada võitlust kahe erineva võimaluse vahel rahvuse ajaloo kirjutamiseks.

Kokkuvõtteks

Alustasime artiklit tähelepanekuga, et sellise poliitika ja mälupoliitika jaoks, mis igatseb võite ning „vanemate ja enamate" valitsemist, peaksid eesti viikingid esmapilgul pakkuma parimat võimalikku ainest. Kummatigi selgus, et kui need esmalt visuaalsete meediumide abil kodustatud maskuliinsed sõjakangelased astuvad pildilt maha ja sealt edasi raamatusse, asudes kõnelema ja enda ümber lugusid looma, toovad nad ilmsiks hirmu alaväärsuse ja marginaalsuse pärast, mis seostub nii soo, staatuse kui ka koloniaalsete suhetega. Sellised teisenemised toovad hästi ilmsiks, et ajaloo võidukaks ümber kirjutamine, nagu ka eesti mineviku liitmine Skandinaaviaga on märksa komplitseeritum, kui see võib tunduda mõne muu kultuurimälu meediumi puhul: viikingiromaanides ei õnnestu muuta endist koloniseerijat, rootslast liitlaseks ega hiilida sedakaudu kolonialismi pärandi eest kõrvale.

Uude, võidukasse ajalooversiooni peidetud mõrade esiletoomine illustreerib hästi ilukirjanduse eripära, nagu ka selle vahendusel ilmsiks tulevaid ajaloo ümberkirjutamisega seostuvaid pingeid. Viimased ilmnevad iseäranis hästi Mälgu ja Hindrey romaanide kõrvutuses „Auulase ja Üloga", mida valitsevad hoopis teistsugused strateegiad. Hermanni jutustuse üks tunnuslikumaid jooni (ja ka üks suuremaid puudusi) on igasuguse pinge puudumine: eestlaste väe vahvus ja suurus leiavad pidevalt (üle)rõhutamist ning vaevalt saab keegi kahelda, et nende sõjaline üleolek on mäekõrgune. Kergesti saadakse jagu ka rootslastest, keda kujutatakse ühelt poolt alatute ja argade, pooleldi barbaarsetegi naiseröövlitena. Teisalt on siiski selge, et rootslased on au- ja ihaldusväärsed partnerid, kes tõstavad ka muistsete eestlaste mainet. Nii rõhutabki Hermann igal sammul, et eestlased on rootslastele võrdseks vastaseks.[33] Veelgi enam, ka sellest jutust ei puudu mesalliansi motiiv, kuid see-

[33] Kui nii Mälgu kui ka Hindrey romaanis leiab rõhutamist vajadus õppida ära rootsi keel,

gi leiab vastupidise lahenduse. Nimelt armub Sigtunasse vangi viidud Eesti vanema tütresse Lindasse Rootsi kuningapoeg, tehes talle abieluettepaneku. Linda aga annab korvi, pidades seda tema aule mitte väärilisekс ja eelistades noort Eesti vanemat Ülot, kes ta viimaks rootslaste käest päästab. Niisiis on olukord Mälgu romaanile täiesti vastupidine, kusjuures Rootsi kuningapoeg ei väsi eesti neidu endale naiseks palumast ega ennast seejuures alandamast – olles ise sarnaselt Gylaga nii staatuselt, vaimult kui ka välimuselt ihaldusväärne „tugev ilus mees" (Hermann 1887: 16). Selle kõige taga võib näha tervet rida kirjanduslikke klišeesid ja samuti alaväärsuse ülekompenseerimist, kuid Hermanni lustlik liialdamine võiks anda märku sellestki, et autor on veel vaba võiduka ajaloo loomise pingest.

Omamoodi paradoksaalsel moel näitavad mõlemad viikingiromaanid sedagi, kuidas sugudevahelised suhted võivad saada tähtsamakski maskuliinsuse konstrueerimise areeniks kui lahinguväli, kuna tervikuna võttes on neile pühendatud enam ruumi kui sõjale. Veelgi enam, nad osutavad, et romantika ja melodraama võivad kujuneda üheks olulisemaks rahvuse ajaloo käsitlemise tugipunktiks. Kuigi romantilisi süžeeliine seostatakse enamasti vähemväärtuslikuks peetud žanritega, siis kätkevad need endas potentsiaali käsitleda rahvuse ja selle sidususe küsimusi ning just selles võtmes on need sageli leidnud rakendamist ka ajalooromaanides (Strehle, Carden 2003). Lynne Pearce (2007: 27–28) on sedastanud, et romantika atraktiivsus seostub mitte üksnes võimalusega käsitleda rahvuse ajalugu emotsionaalses ja seksualiseeritud raamistikus, vaid samuti väljakutsega sotsiaalsetele väärtustele.[34] Seistes silmitsi oma võimetusega seljatada sotsiaalset ja koloniaalset lõhet ning panna maksma alternatiivsed suhted eestlaste ja skandinaavlaste vahel, jääb eesti viikingite ainsaks võimaluseks oma iha objekt orjastada või hävitada. Eelnevat analüüsi silmas pidades toovad säärased lahendused ühtlasi hästi esile, et lisaks hirmu ja iha vastasmängule on koloniaalsuhte lahutamatuks osaks ka vägivald.

Kokkuvõtteks ei saa viikingiromaanides avalduvat nägemust Eesti ajaloost seega sugugi läbikukkumiseks pidada. Vastupidi, nad viivad meid tagasi nimelt nende põhiprobleemide juurde, mis kummitavad eesti rahvuslikku ajalookirjutust ja seonduvad kolonialismi varjatud pärandiga, ning näitavad vägagi ilmekalt, et seda ei saa lihtsalt asendada teistmoodi ajalooga, vaid et see tuleb läbi töötada. Ehk nagu Tiina Kirss (2001: 677) on seoses Eesti kolonialismikogemusega tabavalt märkinud: „kolonialismist saadakse visalt üle, aga mitte ümber."

Artikkel on valminud teadusprojektide ETF8530 ja EuroCORECODE „Cuius Regio" ning Soome Akadeemia projekti 137906 raames.

mida käsitletakse ka teatud staatusemärgina, siis siin on hoopis Rootsi kuningapoeg eesti keele selgeks õppinud (Hermann 1887: 16).

[34] Tänan Soome kirjandusteadlast Heidi Grönstandi selle osutuse eest. Vt ka Aare Pilve artiklit käesolevas erinumbris (lk 661–679).

Kirjandus

A l t h o f f, Gerd 1990. Verwandte, Freunde und Getreue: Am politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im frühen Mittelalter. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

A n d e r s o n, Perry 2011. From progress to catastrophe: The historical novel. – London Review of Books, kd 33, nr 15, lk 24–28.

B e n j a m i n, Walter 2010. Ajaloo mõistest. (Tlk Hasso Krull.) – Walter Benjamin, Valik esseid. Koost Marek Tamm. Loomingu Raamatukogu, nr 26–29. Tallinn: Kultuurileht, lk 169–179.

B r ü g g e m a n n, Karsten 2003. Võidupüha. Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 131–142.

B u r c h, Stuart, S m i t h, David J. 2007. Empty spaces and the value of symbols: Estonia's 'war of monuments' from another angle. – Europe-Asia Studies, kd 59, nr 6, lk 913–936.

B u t l e r, Judith 1990. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. London–New York: Routledge.

G r a b b i, Hellar 2008. Vabariigi laps. Tartu: Ilmamaa.

G u r e v i t š, Aron 1975. Viikingite retked. Tallinn: Valgus.

Henriku Liivimaa kroonika / Heinrici chronicon Livoniae. Toim ja komm E. Tarvel, tlk R. Kleis. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

H e r m a n n, Karl August 1887. Auulane ja Ülo. Jutt Eesti muistsest ajast. Tartu: K. A. Hermann.

H i n d r e y, Karl August 1990 [1935–1936]. Urmas ja Merike. Lugu aasta 1000 ümber. Tallinn: Eesti Raamat.

H i n d r e y, Karl August 2010. Minu elukroonika. I–III; Murrang. Eluloolised leheküljed; Tõnissoni juures. Elukroonika V [1929, 1930, 1931]. Tallinn: Eesti Päevaleht.

H i n r i k u s, Rutt 2010. Järelsõna. Üleaegne Karl August Hindrey. – Karl August Hindrey, Minu elukroonika. I–III; Murrang. Eluloolised leheküljed; Tõnissoni juures. Elukroonika V [1929, 1930, 1931]. Tallinn: Eesti Päevaleht, lk 767–771.

H u r t, Jakob 1879. Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu: K. Mattiesen.

J a a n s o n, Kaido 1990. Põhjavalgus või fatamorgaana? Balti-Skandinaavia liidu idee ja koostöö sünd ühest suurest sõjast teiseni. – Akadeemia, nr 9, lk 1894–1905.

J a k o b s o n, Carl Robert 1991. Kolm isamaa kõnet. Tallinn: Eesti Raamat.

K a l j u n d i, Linda 2007. Pirita klooster Eesti ajaloomälus: Mitte ainult kloostri taga metsas. – Kunstiteaduslikke Uurimusi, nr 4, lk 110–144.

K a l j u n d i, Linda, K ļ a v i ņ š, Kaspars 2011. The chronicler and the modern world: Henry of Livonia and the Baltic crusades in the Enlightenment and national traditions. – Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Toim Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten Selch Jensen. Farnham: Ashgate, lk 409–456.

K a l j u n d i, Linda, K r e e m, Tiina-Mall (koost) 2013. Friedrich Ludwig von Maydelli pildid Baltimaade ajaloost. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Kadrioru Kunstimuuseum.

K a l j u n d i, Linda, K r e e m, Tiina-Mall, K r e e m, Juhan, M ä e s a l u, Ain, P õ l t s a m, Inna 2013. Sissejuhatus. – Friedrich Ludwig von Maydelli pildid Baltimaade ajaloost. Koost Linda Kaljundi, Tiina-Mall Kreem. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Kadrioru Kunstimuuseum, lk 11–61.

K a l m, Mart 2010a. Pätsi ilusa Eesti ehitamine. – Eesti kunsti ajalugu. 5. kd, 1900–1940. Koost ja toim Mart Kalm. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 369–389.
K a l m, Mart 2010b. Kujundades ja tootes. – Eesti kunsti ajalugu. 5. kd, 1900–1940. Koost ja toim Mart Kalm. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 583–602.
K i r s s, Tiina 2001. Rändavad piirid: postkolonialismi võimalused. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 673–682.
K i r s s, Tiina 2008. Taking Sigtuna: Precolonial time and Estonian historical fiction of the 1930s. – Interlitteraria, kd 13, lk 214–228
K o s h a r, Rudy J. 2000. From Monuments to Traces: The Artifacts of German Memory, 1870–1990. Berkeley: University of California Press.
K r e e m, Juhan, M a r k u s, Kersti 2007. Kes asutas Pirita kloostri? – Kunstiteaduslikke Uurimusi, nr 4, lk 60–74.
K u l d k e p p, Mart 2010. Den estnisk-svenska regionalistiska diskursen under mellankrigstiden. Ett kulturellt perspektiv. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
K u l d k e p p, Mart 2013. The Scandinavian connection in early Estonian nationalism. – Journal of Baltic Studies, kd 44, nr 3, lk 313–338.
L a a m a n, Eduard 1936. Eesti muinasusust ja kultuuri lähtekohtadest. – Looming, nr 9, lk 1017–1026.
L a a n e s, Eneken 2009. Judith Butler. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 849–862.
L a a n e s, Eneken 2012. Vaba mees Bornhöhe „Tasujas". Kultuurimälu, rändavad vormid ja rahvuse rajajooned. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 481–498.
L a i d o n e r, Johan 1938. Ajalugu ja praegune silmapilk. – Päevaleht 8. II, lk 2.
L a i d r e, Margus 1994. „Vana hea Rootsi aeg" – müüt või tegelikkus? – Akadeemia, nr 5, lk 957–962.
L e v i n, Mai 2010. Rahvusromantism Eesti kunstis. – Eesti kunsti ajalugu. 5. kd, 1900–1940. Koost ja toim Mart Kalm. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 97–127.
L u i g a, Juhan 1922–1926. Läti Henriku kroonika kriitika. – Eesti Kirjandus 1922, nr 4, lk 127–139; nr 5, lk 145–160; nr 6, lk 193–202; nr 7, lk 217–228; nr 9, lk 289–309; nr 12, lk 385–407; Eesti Kirjandus 1923, nr 1, lk 19–37; nr 2, lk 63–72; nr 4, lk 151–157; nr 5–6, lk 211–423; nr 11, lk 495–530; Eesti Kirjandus 1926, nr 10, lk 481–515.
L u k á c s, Georg 1955 [1937]. Der historische Roman. Berlin: Aufbau-Verlag.
M a l e č k o v á, Jitka 2008. Where are women in national histories? – The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories. Toim Stefan Berger, Chris Lorenz. London–New York: Palgrave Macmillan, lk 171–199.
M e r k e l, Garlieb H. 1798. Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmal des Pfaffen- und Rittergeistes. Berlin.
M i k k, Arne 1999. 70 aastat Evald Aava ooperi „Vikerlased" sünnist. – Teater. Muusika. Kino, nr 1, lk 47–55.
M i s ā n s, Ilgvars 2008. „Wir waren immer ein Kriegervolk". Die Darstellung der ostbaltischen Kreuzzüge in der lettischen Geschichtsschreibung. – Lippe und Livland: Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose. Toim Jutta Prieur. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, lk 185–207.
M ä e s a l u, Ain 2008. Kas muistsed eestlased olid Läänemere isandad? Saateks. – August Mälk, Läänemere isandad. Tallinn: Eesti Päevaleht, lk 375–384.

N i r k, Endel 1966. E. Bornhöhe ja teised ajaloolise jutustuse viljelejad. – Eesti kirjanduse ajalugu. II. XIX sajandi teine pool. Toim Endel Nirk. Tallinn: Eesti Raamat, lk 462–506.
O l i c k, Jeffrey K. 1994. Genre memories and memory genres: A dialogical analysis of May 8th, 1945. Commemorations in the Federal Republic of Germany. – American Sociological Review, kd 64, juuni, lk 381–402.
P e a r c e, Lynne 2007. Romance Writing. Cambridge: Polity.
P õ l d v e e, Aivar 2013. Vanemuise sünd. Lisandusi eesti pseudomütoloogia ajaloole. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 1, lk 10–31.
R e b a n e, Hilve 1991. August Mälk kui ajalookirjanik. – Väliseesti kirjanduse konverents. Ettekanded 22. ja 23. oktoobril 1990. (*Collegium litterarum* 4.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 77–88.
R e i m a n, Villem 1908. Missuguste teede kaudu tuli meile kultura? – Sirvilauad 1909. Eesti rahva tähtraamat. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1–35.
R e i m a n, Villem 1916. Seitsesada aastat kultuuratööd. – Sirvilauad 1917. Eesti rahva tähtraamat. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1–42.
R i g n e y, Ann 1992. Time for visions and revisions: Interpretative conflict from a communicative perspective. – Storia della Storiografia, kd 22, lk 85–92.
R i g n e y, Ann 2001. Imperfect histories: The elusive past and the legacy of romantic historicism. Ithaca, NY: Cornell University Press.
R i g n e y, Ann 2004. Portable monuments: Literature, cultural memory, and the case of Jeanie Deans. – Poetics Today, kd 25, nr 2, lk 361–396.
R i g n e y, Ann 2005. Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory. – Journal of European Studies, kd 35, nr 1, lk 11–28.
S a k s, Edgar V. 1936. August Mälguga vestlemas. – Looming, nr 6, lk 653–659.
S e l a r t, Anti 2003. Muistne vabadusvõitlus. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 108–120.
S t r e h l e, Susan, C a r d e n, Mary Paniccia 2003. Doubled Plots: Romance and History. Jackson: University Press of Mississippi.
T a m m, Marek 2012a. Jüriöö-tekst Eesti ajalookultuuris. – Marek Tamm. Monumentaalne ajalugu. Loomingu Raamatukogu, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 65–81.
T a m m, Marek 2012b. Eestlaste suur vabadusvõitlus. Järjepidevuse ja kordumise mustrid Eesti kultuurimälus. – Marek Tamm, Monumentaalne ajalugu. Loomingu Raamatukogu, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 48–64.
T a m m, Marek 2012c. Kellele kuulub eesti ajalugu? – Marek Tamm. Monumentaalne ajalugu. Loomingu raamatukogu, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 39–47.
T a m m, Marek 2012d. Kadunud aja otsinguil. Taasiseseisva eesti mälupoliitikatest. – Marek Tamm, Monumentaalne ajalugu. Loomingu Raamatukogu, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 130–159.
T a r v e l, Enn 2007. Sigtuna hävitamine 1187. aastal. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 2, lk 24–27.
T e d r e, Ülo 1990. K. A. Hindrey ja eesti ajalooline romaan. Järelsõna asemel. – Karl August Hindrey, Urmas ja Merike. Lugu aasta 1000 ümber. Tallinn: Eesti Raamat, lk 380–384.
U n d u s k, Jaan 1995. Abielu kui utoopia. Sissejuhatus ühte kirjanduslikku motiivi. – Eesti Humanitaarinstituudi toimetised 2. Tallinn: Eesti Humanitaarinstituut, lk 126–138.

U n d u s k, Jaan 1997. Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel – Jakobson – Hurt. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 721–734; nr 12, lk 797–811.
U n d u s k, Jaan 2013. Armastus ja sotsioloogia. Sissevaade Tammsaare omailma. – Armastus ja sotsioloogia: A. H. Tammsaare romaan „Ma armastasin sakslast". Toim Mirjam Hinrikus, Jaan Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 242–342.
V a l l a s, Ago 1990. Sigtuna. – Akadeemia, nr 9, lk 1887–1893.
V i i r e s, Ants 2001. Eestlaste ajalooteadvus 18.–19. sajandil. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 20–36.

Challenging expansions: Estonian Viking novels and the politics of memory in the 1930s

Keywords: historical novel, cultural memory, national history (Estonian), Viking revival

While the interwar literatures of the big, established European nation states afforded historical fiction but a marginal position, the genre did not lose its functionality for the new nations. The late 1930s witnessed a new rise of the Estonian historical novel. This article analyses two of the most emblematic examples of this boom, namely, the Estonian Viking novels *Urmas ja Merike* („Urmas and Merike", 1935–1936) by Karl August Hindrey and *Läänemere isandad* („The Lords of the Baltic Sea", 1936) by August Mälk. Examining the relations between historical fiction and national history, it contextualizes those works on the background of two major trends that characterized the Estonian politics of memory at that period of authoritarianism and state managed nationalism: a replacement of the previous victim perspective with the longing for a victorious, militant past and an emphasis laid on the historical connections with Scandinavia. What both of these strategies seem to hold in common is a quest for substitutes for a colonial history. The narrative representations of the Estonian Vikings, however, reveal significant anxiety concerning this new version of history, suggesting the return of the suppressed colonial humiliation in fiction. The relations between the historical novel and other media of cultural memory form another frame for the current discussion. While the historical novel has a remarkable potential in the shaping and reshaping of national cultural memories, including the Estonian one, in this case the genre seems to reveal the gaps and holes in the postcolonial new national history, doing it significantly better than visual culture, built environment and performances, which had been previously used for representing the ancient Estonians as Vikings, or Scandinavians.

Linda Kaljundi (b. 1979), MA, Finnish Literature Society, researcher; Institute of History, Tallinn University, research fellow, linda.kaljundi@tlu.ee